

СОЦІАЛЬНА ТА ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

УДК 37:364.65

С. П. Архипова

ОСВІТА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДОРΟΣЛИХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Сьогодні характеризується необхідністю переосмислення ціннісних засад освіти в ХХІ ст. через призму пріоритетів розвитку України як європейської держави і визначається особливостями сучасної національної системи освіти, світоглядно-методологічними, теоретичними і практичними потребами щодо її модернізації. У зв'язку з цим важливого значення набуває освіта соціально незахищених категорій дорослих (людей, які перебувають у складному матеріальному і психологічному становищі і потребують допомоги від суспільства у вирішенні своїх проблем), нова роль якої визначається піднесенням її суспільної значущості і цінності (освіта стає гарантом соціальної захищеності людини) та прогресуючими змінами в умовах життєдіяльності людей. Згідно з даними порівняльних соціально-педагогічних досліджень у багатьох зарубіжних країнах різними формами освіти охоплено близько 80 % дорослих, але в Україні цей показник поки що невисокий – 28 %.

Посилення уваги до проблем освіти соціально незахищених категорій дорослих також пояснюється збільшенням кризових явищ і дезорієнтацією в цих умовах дорослих людей, їх неспроможністю адаптуватися до нових життєвих ситуацій. Водночас адаптація до цих змін неможлива без задоволення освітніх потреб дорослих та надання їм необхідної соціально-педагогічної підтримки. У зв'язку з цим, пріоритетне завдання освіти соціально незахищених категорій дорослих полягає в тому, щоб сформувати в них здатність жити в сучасному динамічно змінюваному суспільстві, адекватно сприймати такі зміни і перетворювати їх. Саме тому освіта повинна стати основним пролонгованим видом діяльності всього дорослого населення і соціально незахищених категорій зокрема, а, отже, і окремою галуззю соціально-педагогічної теорії та практики. Водночас ґрунтовний аналіз наукових праць і емпіричних матеріалів дозволяє констатувати відсутність цілісних вітчизняних досліджень, присвячених концептуальному осмисленню, системному теоретико-методичному і науковому забезпеченню освіти соціально незахищених категорій дорослих. Недостатній рівень теоретичної досліджуваності і практичної розробки, потреба в подальшому обґрунтуванні освіти соціально незахищених

категорій дорослих, необхідність її модернізації зумовили мету нашої статті: аналіз освіти як чинника соціального захисту дорослих.

Проведений теоретичний аналіз дозволив уточнити поняття „освіта соціально незахищених категорій дорослих” і розглядати його як категорію, що відображає явище, яке об’єктивно існує і розвивається. Освіта соціально незахищених категорій дорослих є процесом із своєю соціальною сутністю, специфічними функціями, різноманітністю форм, проявляється як на рівні окремої особистості, так і в діяльності соціальних інститутів, спрямованих на розвиток особистості впродовж усього життя.

Умови сучасної вітчизняної дійсності збільшили адаптивне навантаження на людину, яка поставлена в ситуацію пошуку нових механізмів пристосування до загальноцивілізаційних і національно-культурних цінностей, ринкової економіки, нових інформаційних технологій. Значущість і гострота цих проблем зростає, коли мова йде про соціально незахищені групи людей. Сучасна соціальна ситуація викликає необхідність проаналізувати соціальні інститути всіх рівнів з діями соціальних регуляторів, які повинні стосуватися всіх соціальних груп, і насамперед соціально незахищених, що дозволить створити умови для підвищення рівня адаптивності суспільства в цілому.

Орієнтуючись на гуманітарні пріоритети, нова концепція соціальної незахищеності дозволяє розширити межі культурно-освітнього поля для цієї соціальної групи людей і збагатити освітнім потенціалом реабілітаційно-адаптаційний напрям. Як усі соціальні групи, соціально незахищені категорії людей мають право на неперервну освіту в усіх її видах. У свою чергу сучасний етап розвитку суспільства дозволяє *розглядати освіту як таку, що допоможе забезпечити певним чином соціальну підтримку у вирішенні життєвих проблем соціально незахищених категорій людей.*

Поняття „соціальний захист” є одним із ключових для соціальної політики демократичної держави. Соціальне забезпечення – це система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, утрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо) [12, с. 219].

З макроекономічної точки зору соціальне забезпечення – це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків [5].

У сучасних умовах під „соціальним захистом” розуміють політику держави і регіонів, яка спрямована на забезпечення задовільного

існування тим групам людей, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі без сторонньої підтримки їх покращити.

У другій половині ХХ століття поряд з поняттям „соціальне забезпечення” набуло поширення поняття „соціальний захист”, яке стало застосовуватися в міжнародних правових актах і зарубіжній юридичній практиці. Поняття „соціального захисту” є різнобічним і досліджується не тільки юристами, але й економістами, соціологами, управлінцями та дослідниками інших сфер науки.

Низка науковців термін „соціальний захист” вважають ширшим поняттям, який включає в себе „соціальне забезпечення”. На думку І. Сироти, обидва ці терміни – слова-синоніми [11, с. 10]. „Соціальний захист” містить у собі „соціальне забезпечення”, тобто „соціальний захист” – більш широке поняття.

М. Бойко констатує, що термін „соціальний захист” за своїм змістом має значно ширше поняття і включає в себе термін „соціальне забезпечення” [3, с. 8].

Аналізуючи поняття „соціального захисту” в Україні, Н. Болотіна дійшла висновку, що соціальне забезпечення за стандартами Ради Європи і Європейського Союзу включено до більш широкої за змістом системи, яка охоплює крім соціального забезпечення (через соціальне страхування) також інші форми соціального захисту, зокрема державну соціальну допомогу, а також спеціальний і особливий (додатковий) соціальний захист для окремих категорій населення [1, с. 94].

Свої висновки Н. Болотіна підкріплює нормами міжнародного права, зокрема ст. 10 Хартії основних прав трудящих Співтовариств (Європейський Союз, 1989 р.) та ст. 14 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (Рада Європи, 1996 р.), які визначають право на соціальний захист та конкретизують його різні аспекти [2, с. 55].

Термін „соціальний захист” в Україні вперше було використано у прийнятому 3.08.1990 р. Законі Української РСР „Про економічну самостійність Української РСР”, де серед головних цілей економічної самостійності держави було визначено соціальну захищеність кожного громадянина та закріплено положення стосовно забезпечення державою соціального захисту населення .

С. Приходько розглядає соціальний захист як систему правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями щодо достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім’ї та соціальної підтримки і допомоги за наявності певних обставин, зокрема у зв’язку з непрацездатністю, хворобою, безробіттям, техногенно-екологічними катастрофами і в інших випадках при виникненні обставин, за яких вони їх потребують [12, с. 25].

В. Тарасенко відзначає, що термін „соціальний захист” є вживаним у світовій практиці та замінив термін „соціальне забезпечення”, що використовувався в радянській економіці й характеризував специфічну організаційно-правову форму соціального захисту. Вона вважає

доцільним застосовувати термін „соціальний захист” замість терміну „соціальне забезпечення”, оскільки йдеться про захист найбільш уразливих верств населення [6, с. 82].

І. Ярошенко розуміє соціальний захист як діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя й закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї, у випадках, передбачених законодавством, у розмірі, не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [13, с. 12].

Соціолог І. Пахар доводить, що соціальний захист є складовою соціальної політики [6, с. 7]. Натомість В. Рудик, розглядаючи поняття „соціальний захист” та „соціальне забезпечення”, стверджує, що термін „соціальний захист” розглядається у різних значеннях, зокрема: широкому – як функція держави, основний напрямок соціальної політики та вузькому – як соціальне забезпечення та допомога, що надається людині у зв’язку з настанням соціального ризику. Дослідниця обґрунтовує, що поняття соціальний захист є більш загальною категорією і охоплює поняття „соціальне забезпечення”, „соціальне страхування” та „соціальна допомога”, що співвідносяться між собою як форми та види соціального захисту [6].

Аналіз різних точок зору вчених дає нам підстави погодитися з думкою Н. Болотіної, що організаційно-правова система, яка створена в Україні для забезпечення населення від соціальних ризиків, ні за своїм складом, ні за своєю суттю немає сенсу застосовувати до неї термін „соціальне забезпечення”. В Україні закладено правові та інституційні основи нової системи соціального захисту [2, с. 57].

Проведений теоретичний аналіз дозволив нам прийняти думку науковців, що термін „соціальний захист” є більш ширким поняттям і включає в себе „соціальне забезпечення”. Нині чинна система захисту населення країни від соціальних ризиків дає підстави застосовувати поняття „соціальний захист”, а не поняття „соціальне забезпечення”, яке є складовою частиною соціального захисту населення України. При цьому „соціальний захист” слід розуміти як сукупність правових, соціально-економічних, організаційних, фінансових заходів, спрямованих на забезпечення відповідного рівня життя населення країни при настанні соціальних ризиків [6].

Соціальний захист в Україні має такі основні цілі: 1) забезпечення рівня життя непрацездатного населення не нижче встановленого державою прожиткового мінімуму; 2) протидія соціальному напруженню в суспільстві, що може бути зумовлене майновою, етнічною, релігійною чи іншою нерівністю.

Основними *функціями* соціального захисту в Україні є такі: 1) реабілітаційна, що покликана пом'якшувати наслідки бідності та інших негативних соціальних явищ; 2) превентивна, яка полягає в запобіганні виникненню негативних соціальних явищ.

Таким чином, соціальний захист населення нині становить систему широкого набору заходів щодо профілактики соціального неблагополуччя. Це підтримка соціально вразливих груп (різні види допомоги, пільги, виплати); забезпечення мінімальних соціальних гарантій на працю, *освіту*, охорону здоров'я, відпочинок; загальна доступність соціальних благ.

Гарантії на освіту і працю закріплені Конституцією України і Законом України „Про освіту”, але ринкові відносини, які формуються останнім часом як у сфері праці, так і в галузі освіти, а також розвиток виробничих відносин нового типу диктують свої закони і надають цим гарантіям суто формальний характер. Але ж і успіх на ринку праці, і участь у суспільних процесах неможливі без успішної професійної кар'єри, яка є фундаментом особистої незалежності, самоповаги і благополуччя, а це, у свою чергу, вимагає доступу до сучасних знань для широких мас населення. Особливо гостро в наш час ця проблема стоїть в Україні відносно малозабезпечених, соціально незахищених груп людей.

Однією з важливих складових якості життя людини є задоволення духовних потреб особистості і найперше потреби в освіті. Актуальність освіти для соціально незахищених категорій дорослих зумовлена тим, що дозволяє подолати кризи соціальної ситуації, допомагає безробітним, інвалідам, людям літнього віку та іншим незахищеним групам дорослих визначитись із вибором провідної діяльності і стратегії побудови способу життя як благополучного розвитку особистості людини.

Становище сучасної дорослої людини в суспільстві і передусім у сфері праці багато в чому залежить, як зазначають І. Колеснікова, Н. Литвинова, А. Марон і Є. Тонконога, від компетентності, яка передбачає високий рівень професійної, функціональної та інформаційної обізнаності, що є умовою відповідності вимогам ринку праці, грамотної поведінки у сучасній соціально-економічній ситуації, прийняття ефективних рішень, зміни професії чи кваліфікації, отримання додаткової освіти, необхідної для особистісного зростання, духовного збагачення, задоволення інтересів, а також умовою морально-психологічного комфорту. Усе це – коло проблем, вирішення яких дозволить людині відповідати вимогам сучасного ринку праці, зберігати зайнятість у сфері праці, знаходити роботу, яка б забезпечила належний рівень життя.

Неготовність людини успішно вирішувати першочергові проблеми призводить до кризових ситуацій, вийти з яких самостійно вже майже неможливо. Як наслідок – безробіття, професійна декваліфікація, зниження життєвого рівня, невпевненість у власних силах, утрата

життєвих перспектив, психологічний стрес – перехід до категорії соціально незахищених.

Освіта як складне соціальне явище займає особливе місце в житті людей, які опинилися у кризовій ситуації. У вирішенні проблем, які виникли, різні види освіти дорослих виступають чинником соціального захисту.

Одна з актуальних проблем будь-якої цивілізації – взаємодія особистості і суспільства, що завжди вирішувалася за допомогою використання потенціалу освіти. Організована і здійснювана на високому рівні освіта самодостатня для прогресу суспільства, оскільки вона генерує як потреби (цілі) людей у самореалізації, духовному самовдосконаленні, так і засоби їх задоволення (досягнення).

Освіта змінила свій статус у житті суспільства і окремої особистості, не скільки в умовах здійснення різнобічної підготовки до життя, скільки забезпечуючи можливість становлення, самовдосконалення, гармонізації особистості (Л. Лесохіна). Проаналізуємо, як освіта дорослих допомагає людині в усвідомленні тих проблем, які увійшли в її життя, і у самовизначенні її позиції відносно нового способу життя. Ми поділяємо точку зору Ю. Кулюткіна [8, с. 13] про те, що однією із найбільш глибоких потреб, які відчуває особистість у наш демократичний час, є потреба у виробленні чіткої і цілісної концепції сучасного життя і свого місця в ньому. В процесі швидких змін, що відбуваються у суспільстві, індивід ризикує відстати від них. Його самопізнання загрожують маргіналізація і дезінтеграція і навіть втрата сенсу життя. Тому не дивно, що запити дорослої людини стосовно сучасної освіти концентруються навколо проблем духовності, філософії життя, способів виживання тощо. Інша проблема – це тривога індивіда за своє майбутнє і потреба у визначенні стратегії його розвитку. І нарешті, це зростання вимог до рівня інтелектуального розвитку, до професійної культури, до здатності кожної людини навчатися впродовж усього життя. Тобто освіта дорослих у суспільстві соціальних змін, має бути спрямована на творче самовизначення особистості відносно до динамічних змін у житті.

Категорія „освіта” розглядається нами, як багатоплановий об’єкт, широка сукупність питань, які дозволяють виділити кілька дослідницьких напрямів, кожен із яких має свій особливий предмет (Ю. Кулюткін, В. Онушкін, Є. Огарьов). Термін „освіта”, означає три феномена: соціальний інститут – особливий підрозділ у системі суспільного розподілу праці; процес передачі соціально-культурного досвіду і формування здатності до його збагачення; сукупність установок, знань, умінь і навичок, які розглядаються в ракурсі їх практичного застосування (В. Онушкін, Є. Огарьов) [8].

Як відомо, освіта необхідна для „самостояння людини”, розвитку її духу, уміння долати життєві перешкоди. Освіта, як уже зазначалося раніше, актуальна для розвитку „волі і характеру”, моральної

відповідальності, адаптації до трансформацій соціуму на переломних етапах життя суспільства. Освіта необхідна для досягнення особистої автономії, загальнокультурного розвитку, розширення особистих зв'язків.

Освіта розглядається як соціально педагогічне явище, яке виступає гарантом соціальної і психологічної стабільності різних соціальних груп і суспільства в цілому.

Як потужний потенціал розвитку суспільства і суб'єкт суспільної дії освіта в умовах соціально орієнтованої держави тим сильніше може вплинути на суспільну свідомість, чим ефективніше, з одного боку, буде наданий ступінь свободи особистості, і з іншого – буде передбачено її структурування на різних рівнях, яке враховувало б інтереси соціальних, професійних, етнокультурних, конфесійних, вікових та інших груп населення. Однією зі значних і таких груп, що постійно збільшуються, є соціально незахищені категорії дорослих [9, с. 35].

Дослідження кола проблем, пов'язаних з освітою соціально незахищених категорій дорослих, переконує в тому, що на цей час при наявності досить великої кількості різнопланових публікацій про освіту дорослих усе ще майже відсутні праці концептуального характеру, які б розглядали проблеми освіти соціально незахищених категорій і відображали тенденції її розвитку.

На нашу думку, розвиток системи освіти соціально незахищених категорій дорослих передбачає комплексне дослідження проблеми, в основі якого лежить: теорія соціалізації (Б. Бим-Бад, С. Вершловський, М. Лукашевич, А. Мудрик та ін.), яка є базою для вивчення сутності соціалізації, а також її окремі аспекти – психологічні, соціально-психологічні, соціологічні (Г. Андрєєва, А. Журавльов; І. Кон, М. Бестужев-Лада та ін.).

Сучасні дослідження підтверджують, що процес освіти у представників соціально незахищених категорій дорослих протікає в умовах дещо ускладненої соціалізації. При аналізі цих ускладнень доцільно враховувати потенціал ряду концепцій:

- рольової (Р. Дарендорф, Ф. Тенбрук), яка дозволяє досліджувати ситуацію розвитку людини;
- критичної (К. Роджерс, А. Маслоу, Е. Берн), що розширює уявлення про роль самосприйняття у процесі соціалізації особистості;
- „балансу ідентичності” (Л. Колберг), яка пов'язана з дослідженням позитивного досвіду особистості в результаті розширення навколишнього середовища, збагачення соціальним досвідом, створення умов для реалізації і розвитку творчих можливостей людини;
- антропософської (Р. Штайнер), яка орієнтує на систему духовного життя особистості у природних умовах, на збагачення духовно-морального потенціалу і розвиток творчих можливостей на різних вікових етапах.

У нашому дослідженні проблеми освіти соціально незахищених категорій дорослих ми спиралися на роботи, що присвячені проблемі

особистості як суб'єкта діяльності і спілкування, її саморегуляції і цілісності процесу її становлення (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, О. Бодальов, Л. Буєва, А. Петровський, В. Ядов та ін.). У той же час у дослідженні враховано досягнення теорії діяльності, яка розкриває психолого-педагогічний механізм соціалізації особистості, її зв'язків з іншими людьми (усередині соціальної групи та за її межами), способи, умови і форми культурно-історичного відтворення соціального досвіду (Л. Виготський, М. Каган, О. Леонт'єв). Дослідження також базується на теорії соціальних відносин, які визначаються індивідуальною активністю особистості у процесі її взаємодії з середовищем.

Освіта як складне соціальне явище займає особливе місце в житті соціально незахищених категорій дорослих і впливає на систему їх соціальних зв'язків і стосунків.

Входження в освітнє середовище вимагає врахування індивідуальних особливостей розвитку та особливостей життєдіяльності тих ситуацій, у яких опинилася ця людина.

Використовуючи потенціал засобів освіти, дорослі люди з категорії соціально незахищених можуть навчитися відчувати себе повноцінними членами суспільства, виховати себе як особистості, які є стійкими до негативних зовнішніх впливів, здатні адаптуватися в суспільстві, взаємодіючи на конструктивних партнерських стосунках із різними соціальними, етнічними та іншими групами і окремими людьми.

Суб'єктність людини пов'язана з можливістю особистості перетворювати власну життєдіяльність у предмет рефлексії, з одного боку, і предмет перетворення – з іншого, що і підтверджується чисельними прикладами з досвіду освітньої діяльності дорослої людини.

Освіта соціально незахищених груп дорослих містить у собі не лише адаптаційний механізм, але є і одним із провідних чинників активізації їх внутрішніх сил, реальним шляхом розвитку творчого потенціалу, що, у свою чергу, сприяє включенню такої соціальної групи в духовну культуру суспільства та інтеграції в нього.

Освіта дорослих у різних формах і видах висуває цілі особистісного, професійного і соціального розвитку дорослої людини, тобто її успішної адаптації до нових інформаційних технологій, до нових соціально-економічних умов і до нового типу суспільства, де активна життєва позиція стає важливим інструментом суспільного розвитку.

У цих умовах пріоритетними завданнями стає рівний доступ до освітніх послуг для всіх категорій дорослого населення і підвищення рівня мотивації до навчання тих, хто має минулий негативний освітній досвід, „випав” із освітнього середовища чи втратив смак до навчання.

Забезпечення гарантованого доступу до професійного навчання і перенавчання будь-якого рівня – це одна з дієвих форм захисту прав людини на працю, яка б забезпечувала гідний рівень життя. У той же час у галузі освіти, де складаються ринкові відносини, населення виступає у

ролі споживача освітніх послуг лише в тому випадку, якщо воно є платоспроможним.

Доросла людина, яка знаходиться у кризовій ситуації, як правило, не має матеріальної можливості сплачувати за якісні освітні послуги. Коло замикається. Без соціальної підтримки значна частина населення не в змозі скористатися необхідними освітніми послугами, а відтак, вирішити значну кількість життєвих проблем.

До таких слабо захищених категорій відносяться перш за все ті, хто в силу індивідуальних, вікових, фінансових обмежень чи внаслідок відсутності можливостей продовжувати свою освіту не залучені до навчальної діяльності, тобто такі групи, як сільське населення, безробітні, одинокі жінки, військовослужбовці, звільнені у запас, люди літнього віку, інваліди, особи, які позбавлені волі або ті, що недавно звільнилися тощо. Усі ці групи дорослих відносяться до тієї частини населення, яку нині визначають новим терміном – „критична зона ринку праці”. Критична зона ринку праці включає осіб, які офіційно отримали статус безробітного, а також людей, які не мають офіційного статусу безробітного, але з доходом на члена сім'ї нижчим прожиткового мінімуму, які зайняті неповний робочий день і не мають додаткових доходів. В Україні чисельність цієї групи населення носить регіональний характер і охоплює 70 % економічно активного населення [4].

Це найчисельніша група людей, які потребують соціального захисту засобами освіти і в галузі освіти. Саме вона є джерелом безробіття і несе в собі загрозу розвитку процесу маргіналізації населення, виникнення і розвитку соціальних ускладнень.

У рамках нашого дослідження упродовж 2008-2011 рр. за участю працівників соціальних служб зайнятості і територіальних центрів соціального обслуговування було опитано 650 осіб, які представляли найрізноманітніші категорії дорослого населення, з метою з'ясувати їхнє ставлення до освіти і виявити їхній освітній досвід. Більшу частину респондентів склали жителі сіл (65 %), безробітні (68 %) і особи, старші 30 років (77 %). Основні результати дослідження відображали ставлення до освіти саме соціально незахищених категорій дорослого населення.

Найцікавішим виявилось те, що незважаючи на всі зусилля служб зайнятості та інших соціальних установ, які займаються питаннями реінтеграції сільського населення, 74 % всіх опитаних за останні чотири роки не брало участі в жодних освітніх заходах. Серед сільських безробітних цей показник досягає 86 %. Питання стосувалися не лише програм професійної освіти, а й будь-яких творчих гуртків, секцій, курсів тощо. Тобто переважна частина населення була виключена з освітнього процесу. Цей процент ще вищий серед людей старших 30 років (76 %), жителів села (77 %), чоловіків (80 %), і безробітних (86 %). Звичайно, подібну статистику можна пояснити відсутністю бажання вчитися, але ж, як показало дослідження, майже половина респондентів висловила чітке бажання продовжити своє навчання. Дещо нижчий цей показник серед

безробітних (43 %), жителів села (49 %) і чоловіків (42 %). Усе одно відсоток охочих навчатися набагато більший від тих, хто мав таку можливість.

Як бачимо, навіть при нинішньому рівні мотивації попит на освітні послуги далеко випереджає пропозицію. Виходить, що проблема не лише в мотивації самої людини, але і в доступності освітніх послуг. Крім того, аналізуючи причини небажання вчитися, респондентами були названі такі причини: відсутність освітнього досвіду за останні чотири роки (88 %); відсутність бажання вчитися через те, що „уже пізно навчатися” (59 %); 12 % скаржаться на нестачу часу; 13 % бояться осуду друзів, родичів, сусідів; і лише 17 % відверто визнали, що просто не хочуть і не люблять навчатися.

У той же час держава і місцеві органи самоуправління явно недооцінюють значення такого досить дешевого ресурсу як освіта, яка без значних інвестицій здатна серйозно змінити життя людини. І не лише тому, що отримавши нові знання і вміння, людина зможе знайти більш успішне професійне середовище, а й тому, що сам факт постійного інтелектуального розвитку дає людині сили і упевненість у завтрашньому дні і дозволяє брати на себе відповідальність за власне життя.

Для соціально незахищених категорій дорослого населення в умовах сьогодення починають розроблятися спеціальні моделі освіти. Вони передбачають реалізацію як освітніх, так і специфічних функцій, а саме адаптації, ресоціалізації (повторної соціалізації), соціальної підтримки. Серед організаторів різних видів освіти в Україні можна виділити три основних суб'єкти: держава в особі Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України; недержавні освітні заклади; громадські організації. Кожен із суб'єктів організації освіти соціально незахищених груп дорослого населення переслідує свої цілі і використовує відповідні механізми.

Мета держави полягає в створенні умов для реалізації прав людини, закріплених Конституцією України, зокрема прав на працю, на освіту, на достойне життя; адаптації населення до нових соціально-економічних умов, соціальної реабілітації громадян. Це передбачає формування передумов для реалізації законів України „Про освіту”, „Про зайнятість населення”, „Про біженців”, „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, „Про соціальні послуги”, зокрема створення і фінансування діяльності загальної і професійної освіти, навчальних центрів на підприємствах; створення центрів зайнятості населення і навчально-методичних центрів професійної перепідготовки безробітних у структурах регіональних служб зайнятості населення; підтримку цільових програм професійної підготовки і перепідготовки інвалідів, безробітних, військовослужбовців, звільнених у запас, мігрантів; людей літнього віку; організацію навчання осіб, які знаходяться в місцях позбавлення волі.

Як зазначає голова Всеукраїнського бюро „Освіта дорослих України” С. Болтівець, державна політика України у сфері освіти дорослих на цей час обмежується відомчими повноваженнями Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, де існує сектор освіти дорослих департаменту вищої освіти, який складається із двох співробітників, які займаються в основному питаннями підвищення кваліфікації спеціалістів на факультетах післядипломної освіти вищих навчальних закладів. Програмою розвитку освіти в Україні на фінансування вищої і післядипломної освіти в в 2009 році було передбачено 2164,3 млн. гривень або 216,43 млн. євро, а у 2010 році – 2357,5 млн. гривень або 235,75 млн. євро. Із цих коштів на створення умов на навчання впродовж усього життя припадало 1/22 частина що приблизно дорівнює 9,8-10,7 млн. євро в 2009-2010 рр. Керівництво університетів за згодою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України ці кошти використовує на підвищення кваліфікації дипломованих фахівців, а освітні програми для дорослих, незалежно від віку, працездатності і духовно-культурного розвитку на ці кошти не організуються і не здійснюються [1, с. 41 – 42]. І далі С. Болтівець акцентує увагу на тому, що дві третини громадян є бідними людьми, які мають зарплату чи пенсію від 1,3 до 3 євро у день, Україна є рекордсменкою щодо платної вищої освіти, випереджаючи США, де оплата за навчання приватних вищих шкіл складає 38 % усіх витрат, а в Україні – 55 %.

Реальністю для українських дорослих є особисті гроші для власного навчання, за винятком 6 – 8 тисяч безробітних, навчання яких фінансується Міністерством соціальної політики. Разові цільові акції міжнародних донорів носять пропагандистський характер і не впливають у цілому на розвиток освітнього руху у суспільстві [7, с. 42].

На рівні фінансування окремих проектів і цільових програм держава займається організацією освітньої діяльності окремих соціальних категорій дорослого населення. Так, наприклад, професійна перепідготовка військовослужбовців може здійснюватися при навчально-методичних центрах служб зайнятості або на базі інших навчальних закладів, які співпрацюють зі службами зайнятості на договірній основі. Професійну підготовку та перепідготовку проходять від 25 % до 50 % громадян, звільнених із військової служби [5]. Найбільшим попитом на ринку праці користуються такі спеціальності: організатор підприємств малого і середнього бізнесу, фахівець із комерційних розрахунків і бухгалтерського обліку, фахівець із цінних паперів, менеджер-фінансист, юрист-правознавець, психолог, фахівець митної служби, страховий агент, менеджер із туризму, службовець банку.

Останнім часом у результаті розвитку ринку освітніх послуг виникло багато недержавних організацій, фондів, проектів, які орієнтовані на навчання окремих соціальних категорій дорослих. Наприклад, з метою вирішення проблем жінок та надання різних видів

соціальної допомоги жіночому населенню поряд із державними установами в Україні працює цілий ряд громадських організацій (Спілка жінок України, Всеукраїнський благодійний фонд „Жіноча доля”, довгостроковий проект „Адаптація жінок в умовах нової економічної ситуації в Україні” та ін.). Мета діяльності таких організацій та недержавних навчальних закладів спрямована: на розширення спектра освітніх послуг і кола їх користувачів, замовників завдяки використанню нових соціальних програм; на створення оптимальних соціально-педагогічних умов освітньої діяльності, орієнтованої на певну соціальну категорію; на досягнення конкурентоспроможності за рахунок інноваційних підходів до організації навчального процесу.

Замовниками освітніх послуг для недержавних освітніх закладів у галузі професійної перепідготовки часто стає сама держава (наприклад, Міністерство оборони, зацікавлене у фінансуванні проектів соціально-професійної реабілітації звільнених у запас військовослужбовців), служба зайнятості населення, що орієнтована на профілактику безробіття і виступає замовником у сфері професійної перепідготовки безробітних.

Державні і недержавні навчальні заклади, як правило, забезпечують формальну професійну освіту, яка завершується видачею диплома, атестата чи свідоцтва.

Отже, останнім часом стратегія розвитку неперервної освіти дорослих починає базуватися на співробітництві влади і громадських організацій, які виступають у ролі соціальних партнерів, оскільки саме вони більш за все пов'язані з інтересами і потребами окремих громадян, соціальних груп і різних суспільно-професійних об'єднань. Некомерційні (неприбуткові) організації є важливою складовою громадянського суспільства, так званий третій сектор, який поряд з державним сектором і бізнесом покликаний сприяти розвитку демократії.

Громадські та інші некомерційні організації та установи можуть об'єднуватися в асоціації для досягнення соціальних, культурних, благодійних, освітніх, наукових та інших цілей, спрямованих на досягнення суспільного добробуту. У числі некомерційних організацій можна назвати клуби за інтересами, культурні і наукові товариства, суспільно-політичні партії і рухи, асоціації (соціальні, релігійні, спортивні, екологічні тощо), ресурсні центри.

Основна діяльність неприбуткових організацій – надання благодійної допомоги, просвітніх, культурних, наукових, освітніх та інших подібних послуг для суспільного споживання, зі створення системи соціального самозабезпечення громадян та для інших цілей, передбачених статутними документами, укладеними на підставі норм відповідних законів про неприбуткові організації. Прикладами некомерційних організацій можуть бути організації, що зареєстровані, наприклад, у Черкаській області: Черкаська обласна громадська організація клуб „Позитив”, Черкаський обласний благодійний фонд „Наталка”, Міжнародна громадська організація „Міжнародна академія козацтва”, Українська спілка ветеранів

Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), Обласна громадська організація „Захист природи”, обласний осередок Всеукраїнської громадської організації „Український соціальний альянс” тощо. Практично всі вони реалізують програми соціальної спрямованості, благодійні акції, проекти, більшість із яких спрямовані на вирішення завдань просвітницького чи освітнього характеру, а отже, стимулюють конструктивну ініціативу, розвивають активність і вміння приймати самостійні рішення у ситуаціях соціального вибору і таким чином сприяють освіті дорослого населення.

Для соціально незахищених категорій дорослого населення розробляються особливі моделі освіти. Вони передбачають реалізацію як освітніх, так і специфічних функцій, а саме: адаптації, ресоціалізації, соціальної підтримки.

Отже, освіта соціально незахищених категорій дорослих є процесом із своєю соціальною сутністю, специфічними функціями, різноманітністю форм, що проявляється як на рівні окремої особистості, так і в діяльності соціальних інститутів, спрямовується на розвиток особистості впродовж усього життя. Це, у свою чергу, дозволяє стверджувати, що для соціально незахищених категорій дорослих є прийнятними різні напрями освіти, що передбачають реалізацію як освітніх, так і специфічних функцій, а саме адаптації, ресоціалізації (повторної соціалізації), соціальної підтримки, інтеграції в соціум, досягнення соціально значущих цілей і реалізації життєвих планів.

Список використаної літератури

1. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 35 – 39. **2. Болотіна Н. Б.** Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. / Н. Б. Болотіна – К. : Знання, 2005. – 381 с. **3. Бойко М. Д.** Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / М. Д. Бойко. – К. : Олан, 2004. – 312 с. **4. Держстат України ;** Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua – Назва з екрану. **5. Державна служба зайнятості.** Звіт за 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dcz.gov.ua – Назва з екрану. **6. Дробот Ж. А.** Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника : монографія / Ж. А. Дробот. – Черкаси : Чабаненко, 2011. – 194 с. **7. Интегративные процессы в образовании : материалы международных программ 2011 г. : в 2-х т. /** Под ред док. экон. наук, проф. Н. П. Литвиновой, к.п.н., доц. И. А. Сияловой – СПб. : Политехника сервис, 2011. – Т. 1. – 352 с. **8. Кулюткин Ю. Н.** Изменяющийся мир и образование взрослых / Ю. Н. Кулюткин // Человек и образование. – 2010. – № 1 (22). – С. 13 – 15. **9. Лебедева С. С.** Образование инвалидов : практика и теоретико-прогностическая модель : монографія / С. С. Лебедева. – СПб. : Омега, 2001. – 316 с. **10. Онушкин В. Г.** Образование взрослых: Междисциплинарный словарь терминологии /

В. Г. Онушкин, Е. И. Огарев. – СПб. : Русь, 1995. – 231 с. **11. Сирота І. М.** Право соціального забезпечення в Україні : навч. посіб. / І. М. Сирота. – К. : Знання, 2005. – 405 с. **12. Соціально-педагогічна** робота з різними категоріями клієнтів : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко [та ін.] –Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – 408 с. **13. Ярошенко І. С.** Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. С. Ярошенко; Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2006. – 19 с.

Архипова С. П. Освіта як чинник соціального захисту дорослих, які перебувають у складних життєвих ситуаціях

У статті представлено аналіз освіти як складного соціального явища, яке займає особливе місце в житті людей, які опинилися у кризовій ситуації; як чинника соціального захисту незахищених категорій дорослих; а також результати опитування різноманітних категорій дорослого населення, з метою з'ясувати їхнє ставлення до освіти і виявити їхній освітній досвід.

Ключові слова: освіта соціально незахищених категорій дорослих, соціальний захист.

Архипова С. П. Образование как фактор социальной защиты взрослых находящихся в сложных жизненных ситуациях

В статье представлен анализ образования как сложного социального явления, которое занимает особое место в жизни людей, оказавшихся в сложных ситуациях; как фактора социальной защиты незащищенных категорий взрослых; а также результаты опроса различных категорий взрослого населения с целью выявления их отношения к образованию и образовательного опыта.

Ключевые слова: образование социально незащищенных категорий взрослых, социальная защита.

Arhypova S. P. Education as the Factor of Adults' Social Welfare, Who are in Difficult Life Conditions

The article highlights the analysis of education as a complex social phenomena, which takes a special place in peoples' life, who are in difficult life conditions; as the factor of unprotected adults' categories social welfare; the author gives the results of survey of different adult categories to learn their attitude to education and to find out their educational experience.

Key words: education of socially unprotected categories of adults; social welfare.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.